

„...MAN REIKIA GYVO ŽMOGAUS...”

RAŠYTOJĄ, NACIONALINĖS PREMIJOS LAUREATĘ VANDĄ
JUKNAITĘ KALBINA LITERATŪROLOGĖ ŽYDRONĖ KOLEVINSKIENĖ

Ši pokalbį pradėti norėčiau psichoanalizės reformatorės Karen Horney (Karen Horni) pastebėjimu, ypač aktualių šių dienų žmogui: baimę, agresiją mums, o ypač mūsų vaikams, sukelia pirmiausia tėvų abejingumas, nemeilė. Destrukcijos, savinaikos proveržis – tai atsakas į šilumos, meilės stygių. Čia galima būtų prisiminti dramatiškus įvykius Suomijoje: 22 metų profesinės mokyklos moksleivis nušovė devynis savo bendramokslis, palikęs vaizdajuostę su tokiais žodžiais: „Visas gyvenimas yra karas. Visas gyvenimas yra skausmas. Ir tu savo asmeniniame kare kovosi vienas.“ Įvykiai kaimyninėje Suomijoje – tai jau ne ten „kažkur toli“, o visai čia pat. Ar tai ženklas, kad jau niekuo neįmanoma užpildyti žmogui atsivėrusios tuštumos?

Kitoje iš dviejų žinučių, kurios buvo skelbtos tuoj po tragedijos, dar buvo žodžiai „motinos verks“, ar „raudos“ ir „kerštas“. Neišvengiama to poelgio esmė yra kerštas ir tai, kuri davė gyvybę. Spręsti apie jos kaltę būtų sunku ir beprasmiška, tačiau jos nekaltumas ir kaltė yra įtraukta į šį įvykį. Tiesiogiai ar netiesiogiai ji žuvo, buvo nužudyta kartu su jais visais. Patys suomiai po siaubingų įvykių prakalbo apie susvetimėjimą šeimoje. Žodžiais „tu savo kare kovosi vienas“ tas jaunuolis atviru tekstu šaukiasi artimųjų, palaikančių ryšių. Žiauriu būdu esame verčiami praregėti, kad jų nėra kuo pakeisti.

Jūsų knygoje žmonių tarpusavio ryšys pasitelkiamas kaip pagrindinė pasakojimo dominantė. Ar kuo toliau, tuo labiau tas ryšys neviršta utopine siekiamybe (ne tik literatūroje, bet ir apskritai gyvenime)?

Gyvybinę ryšio būtinybę man atvėrė Rokas su savo papūgiuku Poggiu dar tada, kai neįsivaizdavau, kur tie pokalbiai nuves, kas jungs juos į visumą. Svarbu tai, kad mes girdime vieni kitus, ne žodžiai, ne tai, apie ką mes kalbamės.

Bet koks ryšys visada sklindina abipusės rizikos. Atsiverdamas vienas kitam, tampa visiškai nuogas. Ir kartu savo nuogumą turi peržengti. Pasiryžimas kartu ieškoti tiesos anaipol nežada, kad tavo tiesa bus pripažinta. Savęs paties peržengimas – pirminis transcenduojantis judesys – yra būtinoji dialogo sąlyga. Tai, kad kartu su transcendencija iš mūsų gyvenimo pasitraukia dialogas, galimybė girdėti vienas kitą ir susikalbėti, yra ne sutapimas, o neišvengiama. Jo sunykimas persmelkia visą esatį. Nuskausmintoj, nejautros visuomenėj vengiama susižeisti ryšiais net su pačiais brangiausiais žmonėmis. Nebežinant, kas mus sieja su žmonėmis, gyvenimas tampa groteskišku farsu ir apgaule, vaikas per gležnas, jis nemoka to pakelti. Per metus Lietuvoje nusižudo dvi klasės.

Lyg aidu ataidi jūsų žodžiai: „Mūsų gyvybinės galios yra sunykusios, gal vaikai tai nujaučia, gal todėl jie mus žudo, ir jie žudosi patys. [...] gyvenimo katastrofa yra ne negalia, o nemeilė.“

Vienmatėj, išplokštintoj tikrovėj be galo sunku surasti racionalius žodžius išreikšti tam, ką galime apibūdinti tik slėpiniu. Negalią mes suprastume kaip galimybių apribojimą. Atsitiko taip, kad bendravimas su apribotų galimybių vaikais mano supratimą apie pasaulį ne susiaurino, o išplėtė. Šią vasarą, po keleto dienų, praleistų sodyboje su Loreta, ėmiau skaityti Jobo knygą. Jokie kiti žodžiai nebegalėjo man paaiškinti mano pačios išgyvenimų. Turėjau pripažinti, kad dabar jau septyniolikos metų mergaitė yra labiau suaugęs, subrendęs žmogus už mane. Ir kad ji daugiau girdi, negu aš matau. Mūsų mąstymas apie negalią yra apgailėtinas. Vadovaudamiesi juo savo gyvenime, turėtume sakyti paukščiams: va, kaip jums pasisekė, jūs skraidot, o mes tai ne.

Visa Jūsų kūryba liudija ištikimybę tam tikriems principams, moralinėms nuostatoms. Tačiau dvi paskutinės Jūsų knygos Išsiduosi. Balsu ir Tariamas iš tamsos ypač ryškiai įvardija visuomenės

negalavimus. Išskyrčiau vieną – pažeistas, pamintas ar išsižadėtas žmogiškasis orumas. Gal šiais laikais „žmogiškasis orumas“ turėtų būti suvokiamas ir interpretuojamas kaip nors kitaip?

Šiandien literatūrinėje diskusijoje minėti moralę tolygu savižudybei. Ji suprantama kaip sugalvoti doroviniai nurodymai, dažnai – nenatūralūs ir svetimi žmogiškai prigimčiai. Tačiau, bendraudama su gatvės vaikais, susidūriau su ja kaktomuša ten, kur jos negalėjo, nebeturėjo būti. Daugiausia apie žmogiškąjį orumą sužinojau iš vaikų, iš Vasios; prieš daugybę metų jis pasakė, jog daugiau į studentų valgyklą su broliu valgyti nebeateis. Nujausdamas, kaip išsiskiria iš aplinkinių, vaikas paprašė manęs teisės į žmogiškąjį orumą. Mirties iš bado kaina. Gal tai dalykas, kuris iki galo nušvinta tik kritinėje situacijoje, kai visi lukštai, žievė nukrenta ir pasirodo kažkas drebant, visa žmogiška esybe labiausiai drebant. Suvokiamas tik vienas kito akivaizdoje. Paradoksalu, bet orumas taip pat yra žmogiškųjų ryšių kategorija. Jis apibrėžtas santykiu. Ir šia prasme santykis yra viskas.

Bijodamas savęs paties, paneigdamas save, šiandienos žmogus gana destruktiviai neigia ir kitą (kitus, aplink esančiuosius), tiesa?

Iš esmės vėlgi klausiu apie santykį, save ardantį, griaunantį santykį. Jo tikslas – sugriauti vidinę tuštumą, tuštumos frustraciją, negalėjimą mylėti, negebėjimą jausti. Atrodo, nieko tokio, taip turi būti, kad racionaliai tvarkomoje tikrovėje jausmai yra tarsi nuvertinti. Tačiau „emocinis skurdas“ yra viena pamatinių socialinės pedagogikos ar kriminalinės psichologijos sąvokų. Ypač žiaurais žudymo priežastis paprasta. Žudantysis yra bejėgis įsivaizduoti, ką jaučia kitas žmogus, kad jam skauda. Vienas knygoje kalbintų vaikų jau atlieka bausmę už žmogžudystę. Kraštutinėmis aplinkybėmis neišvengiamai prasiveria naikinanti destruktijos esmė.

Kodėl vaikams užduodavote tokius sudėtingus klausimus – apie gyvybę ir mirtį, apie meilę ir neapykantą, apie tikėjimą ir viltį?

Kai pirmą dieną, kalbėjomės su Elze jos močiutės sodyboje, vakare vaiko veide pamačiau neslepiamą nusivylimą. Naktį, svarstydamas, ką ji yra išgyvenusi, supratau, kad turiu jos klausyti apie gyvenimą ir mirtį. Neatsižvelgdamas į tai, kad ji tik maža mergytė, apie gyvenimą ir mirtį jos buvo paklausęs pats gyvenimas.

Tik atrodo, kad egzistencinius klausimus mums užduoda moralistai ar filosofija. Klausimai vaikams nebuvo primesti. Man reikėjo tik be galo įsiklausyti, apie ką vaikų yra paklausęs gyvenimas. Dabar galiu suvokti, kad tai buvo visiškai beprotiškas sumanymas. Jis neturėjo atsarginio išėjimo. Atsistodama kartais nepakeliamos vaiko kančios akivaizdon, nežinai, ar nesutrupėsi. Už kadro lieka keletas pokalbių, kurių klausimai ir atsakymai mane parbloškė, ir tuo pačiu jie buvo sklidinai neatmainomos šviesos. Iš vaikų žodžių spinduliuojanti šviesa turi didelę kainą, bet ji tikra.

Jūsų eseistika, pokalbiai skaitytoją skatino reaguoti, permąstyti, išgirsti instinktyvų „išsidavusių balsu“ vaikų šauksmą gyventi, jų žodį, „tariamą iš tamsos“. Ar tokios pasakojimo strategijos pasirenkamos sąmoningai ar intuityviai?

Jeigu ne strategijos mane renkasi, jei aš jas renkuosi, tai renkuosi visa savo esybe, visais šuniškais instinktais ir protu, jei tokį turiu, ir širdimi, ir galiu suprasti, kad skaitytojas, skaitydamas tokius tekstus, gali pasijusti užpultas. Man žūtbūtinai norisi išplėsti skaitytojo reakciją. Labai atgailauti nesu pasiryžusi. Nuo pat Aristotelio laikų pripažįstama apvalanti ir išlaisvinanti emocinio sukrėtimo prasmė.

Skaitytojai, kritikai, literatūrologai įpratę knygas „patalpinti“ į tam tikrus žanro rėmus: ilgosios ir trumposios naracijos formos, novelė (apsakymas), apysaka, romanas, meninė kūryba ir dokumentika, literatūra ir paraliteratūra. Pasirodžius šiai Jūsų knygai, ne vienam kilo klausimas: kieno (ir koks) pasakojimas čia iškyla? ar dokumentinės pokalbių knygos priklauso „rimtajai“ literatūrai?

Teisybę pasakius, aš nežinojau, kad rašau pokalbių knygą. Kai vienoje Panevėžio bibliotekų man buvo užduotas klausimas, koks gi šios knygos žanras, be galo sutrikau ir išsigandau. Daugybę metų aš ieškojau kalbos. *Stiklo šalis* parašyta pauzėmis. Tarytum neregė pirštais tada apčiuopiau, kad už žodžių slypi kažkoks judesys, daug svarbesnis už kalbą, bet neištariamas, nepasakomas. Daugybę metų negalėjau suprasti, kodėl žodis bejėgis išreikšti tai, ką išreiškia lemenimas ar inkštimas. Ieškodama atsakymo, įlindau į knygas. Feminizmą po poros metų padėjau į šalį, nes jis visai nesidomi moterimi su vaiku. Paskui iš filosofijos knygų „nusikrausčiau“ į teologiją. Mintis klausti vaikų atėjo iš nevilties, galvojau, jie turėtų bent nesąmoningai prisiminti tą pirmąją tikrovę, kurioje atsivers jei ne pati paslaptis, tai bent jos atšvaitai. Kai vaikų žodžiuose pradėjo persišviesti amžinųjų knygų prasmės, buvau labai sukręsta. Žmogiškumą mumyse besąlygiškai pažadina kitas. Teologinė formulė „Dievas yra meilė“ kalba ne apie sentimentus, o apie sąsają, jungtį, „tragišką vylimąsi“ (Albert'as Camus (Alberas Kamiu)), (ne)vilties šauksmą, nukreiptą į kitą, iš kurio atsiranda pati kalba, ir kuriam užgesus, kalba tampa bevardžiu ir beprasmiu gaudesiu. O jeigu jau formaliai, radau pasaulyje autorių, rašančių panašiu stiliumi. Kinai jau seniai išmoko dokumentinį kadrą paversti daugiaprasme metafora, gyvus žmones į akcijas įtraukia instaliacijos. Kodėl gi to negalėtų daryti literatūra?

Kaip kalbėti apie tokio pobūdžio literatūrą (pavyzdžiui, pokalbių knygas), nes įprasti kūrinio analizės įrankiai čia lyg ir netinka? Juokais tarčiau, kad netgi Castor&Polux pritilo, savo įprastiniame arsenale neradę žodžių Jūsų knygos Tariamais iš tamsos pristatymui...

Tikrai jis (jie?) manęs pagailėjo. Matyt, instinktyviai pajuto, kokie vienas kitam esame brangūs. Tik atrodo, kad tarp moralisto ir ciniko pašaipūno, besijuokiančio iš viso, kas šventa, yra neperšokama bedugnė. Iš tiesų abu jie yra neišskiriami, egzistencinė pora, vienas kitam privalomi kaip du skirtingi lazdos galai. Bet kaip tik dėl šios neišardomos simbiozės jų abiejų amatas yra vienodai rizikingas. Kaip moralistui leidžiama moralizuoti tik tiek, kiek jis pats savo moralės laikosi, taip cinikui leidžiama tyčiotis tik iš tokių dorybių, kurias jis pats turi. Tuomet tai šaunumas. Maniau, kai jis (jie) mane užsipuls, turėsiu progą jam (jiems) pasakyti, kad kalbėdamas(-mi) apie Jurgos „Viršvalandžius“ jis (jie) pažeidė nepažeidžiama.

Jūsų kūryboje (ypač paskutinėse knygose) ryškiausiai reprezentuojama kitokio žmogaus (kitokios moters, kitokio vaiko) problematika. Ar galima būtų Jūsų veikėjų kitoniškumą sieti su pačios rašytojos asmeniniu likimu, „leidusiu visą laiką gyventi prie ribos“, t. y. ar įmanoma protagonistų balansavimą ties riba tik sukurti, pačiam autoriui nepatyrus, neišgyvenus panašaus jausmo?

Menininkai gal savaime visi ekstremalai. Neseniai internete buvo publikacija apie aktoriaus Rolando Butkevičiaus mirtį spektaklio metu. Kartu vaidinęs Algirdas Latėnas pasakojo: „Matau, jis eina pavojinga riba, galvoju, reikia jį sustabdyti, per daug įsijautė.“ Vieną tokią ekstremalią situaciją, 1991 metais, po Sausio tryliktosios, kai mums visiems baisiai reikėjo, trūko jėgų gyventi, Kiolne, Ludwigo meno muziejaus pusrūsyje stovėjau ties skulptūra: persišviečiančiu vakuumuotu cilindru, prisiurbtu sąvartynų substrato. Ten buvo purvinos laikraščių skiautės, sulūžę akiniai, prezervatyvas, skudurai – visa, kas lieka iš žmogaus ir kultūros. Po kankinių veidų, nutapytų mediniuose suveriamuose altoriuose, van Gogho (van Gogo), Gauguino (Gogeno), Dali (Dali) paveikslų visa gyvastis viduje, visos ląstelių membranos šaukė – ne, ne, ne, ne, ne tai. Praėjusio šimtmečio baisias žudynes, karus, atominio susinaikinimo siaubą nejučia pakeitė keistas dalykas: žmogaus gyvenimas tapo kasdiene šiukšle. Todėl ir tam šiame tekste man reikėjo gyvo žmogaus, jo kalbos ritmo, jo neatmetamo kvėpavimo.